

Геннадій Кучеров

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: kucherovgennadij@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

Володимир Коцюк

Хмельницький інститут МАУП

кандидат історичних наук (Україна)

e-mail: volodymyrkotsyuk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-9372>

Фінансова діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України (1920–1922 рр.)

Анотація. Метою статті є аналіз фінансового становища сільських «Просвіт» на території Правобережної України у 1920–1922 рр. На основі переважно архівних матеріалів автори з'ясовують проблеми і здобутки просвіт'ян у фінансовій діяльності, вплив на неї радянського режиму, її наслідки. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукових методів (порівняння, узагальнення, аналізу) з міждисциплінарними (структурно-системний метод). Головними методами під час підготовки публікації стали історико-порівняльний, синхронний, статистичний. Застосування названих методів допомогло з'ясувати всю сукупність аспектів, пов'язаних із науковою проблемою. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що використовуючи методи аналізу історичних документів, автори розглядають вплив фінансового становища просвітницьких товариств на їхню культурно-освітню роботу в умовах перших років існування радянського режиму. Вперше в українській історіографії з'ясовано особливості фінансової діяльності сільських «Просвіт», її роль у становленні і розвитку товариств. **Висновки.** Фінансова діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України у 1920–1922 рр. є важливою складовою їхнього функціонування. Вона визначала розвиток товариств, а також культурно-освітній рівень селян. На фінансову діяльність «Просвіт» значною мірою впливали місцеві умови та допомога держави. Просвіт'яни влаштовували різноманітні заходи, щоб збільшити свій бюджет і витрачали кошти лише за потреби. Фінансова діяльність сільських «Просвіт» перебувала під тотальним контролем радянського режиму. Коли став очевидним провал спроб режиму перетворити просвітницькі інституції на «кишенькові» організації, їх переведено на місцеве фінансування і взятий курс на ліквідацію.

Ключові слова: діяльність, кошти, Правобережна Україна, радянський режим, сільські «Просвіти», товариство.

Постановка проблеми. За роки розбудови України діяльність «Просвіт» була об'єктом дослідження багатьох науковців, що красномовно промовляє про їх суспільно-наукове значення. Сьогодні болючою проблемою є сучасний стан культурно-освітньої роботи на селі, занепад клубів, будинків культури, бібліотек тощо. Тому вивчення діяльності сільських «Просвіт» у перші десятиліття ХХ ст., які в складних умовах Української революції 1917–1921 рр. знаходили можливість проводити культурно-масову і освітню роботу серед селян, втілювали різні форми і методи своєї праці на благо українського національно-культурного відродження, має не лише актуальне наукове, а й практичне значення для впровадження здобутого досвіду.

З'ясувалося, що найменш дослідженою є діяльність низових сільських осередків і товариств «Просвіта» в Україні загалом та на Правобережжі зокрема. Причиною цього є те, що тема просвітницького руху в умовах радянського режиму була закритою. Крім того, в державних архівах України порівняно систематизовані матеріали про діяльність губернських, міських товариств. Документи, які характеризують роботу сільських осередків, здебільшого не систематизовані. Це значною мірою стосується інформації про фінансову діяльність «Просвіт».

Для повноцінного функціонування товариств важливим було стабільне фінансування, завдяки чому можна проводити культурно-освітні заходи, а також ремонтувати приміщення, виділяти стипендії учням тощо. Ось чому, на нашу думку, головне з'ясувати проблеми і здобутки сільських «Просвіт» у фінансовій діяльності.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Діяльність українських культурно-освітніх товариств початку ХХ ст. в історичній літературі висвітлена недостатньо. Це зумовлено тим, що українська радянська історіографія негативно оцінювала їхню діяльність, виходячи з

ідеологічних міркувань. За останні роки з'явилися праці, присвячені діяльності «Просвіт». Серед них слід відзначити роботи О. В. Лисенка [Лисенко, 1998], Л. І. Євселевського [Євселевський, 1993], С. Я. Фарини [Фарина, 1993], О. В. Малюти [Малюта, 2005], С. О. Масюк [Масюк, 1997] та інших, проаналізувавши які зауважимо, що автори на основі нових архівних матеріалів, історичних документів, раніше не доступних, об'єктивно відобразили процес становлення, розвитку, форм діяльності просвітницьких товариств, з'ясували місце і роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі, вказали на їх вагомий внесок у процес формування самосвідомості українського народу.

Суттєвим доповненням до вивчення просвітництва стало дослідження регіональних особливостей діяльності «Просвіт». Одним із перших для вивчення з наукового погляду було львівське товариство (праці Ж. М. Ковби [Ковба, 1993], Р. М. Гарата [Гарат, 2004] та ін.). Л. Д. Березівська [Березівська, 1999] проаналізувала освітньо-виховну діяльність київських просвітницьких товариств другої половини XIX – початку XX ст.; О. М. Герман [Герман, 1995] розкрив особливості та відмінності просвітницької діяльності на західному і східному Поділлі; І. С. Зуляк [Зуляк, 2006] – організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітню діяльність «Просвіт» Західної України; Л. І. Бадєєва [Бадєєва, 2004] простежила становлення і діяльність «Просвіт» на Лівобережній Україні у XX ст.

Завершуючи історіографічний огляд, варто зауважити, що в умовах тодішніх воєнних реалій на Правобережній Україні «Просвіти» у своїх статутах декларували аполітичність, наголошуючи на тому, що вони виконують винятково культурно-освітні цілі. Через цю обставину переважна більшість науковців досліджувала саме культурницький напрям їхньої діяльності. Всі інші питання, зокрема, й фінансова діяльність осередків вивчалася фрагментарно. Дослідженню цього аспекту і присвячена запропонована стаття.

Мета статті. Метою розвідки є аналіз фінансового становища сільських товариств «Просвіта» на території Правобережної України у 1920–1922 рр. На основі переважно архівних матеріалів автор з'ясовує проблеми і здобутки просвітян у фінансовій діяльності, вплив на неї радянського режиму.

Виклад основного матеріалу. Проблема фінансування притаманна для багатьох юридичних осіб. Теж саме можна сказати і про сільські «Просвіти» Правобережної України у 1920–1922 рр. Для багатьох товариств фінансова сфера стала чи не найголовнішою, адже для проведення культурно-освітньої праці необхідні книжки, ноти, газети, декорації тощо. Ситуацію частково виправити могла сплата просвітнянами членських внесків, за рахунок яких поповнювалася каса осередків. Наприклад, «Просвіти» запроваджували щорічні внески. Сума була фіксованою й залежала від можливостей членів товариств. Так, Трощанська «Просвіта» Житомирського повіту визначила розмір щорічного внеску в обсязі 40 крб., у товаристві с. Вацькова того ж повіту – 100 крб. [ДАЖО. Ф.Р.-31. Оп.1. Спр.16. Арк.70, 214]. Деякі товариства закріплювали право на зменшення або збільшення внесків за загальними зборами. До прикладу, «Просвіта» с. Несвичі Луцького повіту вирішила прийняти усі пункти статуту повітового товариства без змін, а в пункті про членські внески збільшити їх з 3 до 20 марок [ДАВО. Ф.54. Оп.1. Спр.21. Арк.1]. Для тих, хто хотів стати довічним членом, встановлювався підвищений розмір внеску. Так, у статуті «Просвіти» с. Карбівки, що на Поділлі, пропонували вносити таким особам щорічно 1 500 крб., того ж, хто це робив не своєчасно, виключали зі складу товариства [ДАВіО. Ф.Р.-841. Оп.1. Спр.10. Арк.43]. В окремих товариствах просвітняни мали право платити внески збіжжям чи взагалі могли бути звільнені, особливо малозабезпечені [ДАЖО. Ф.Р.-2524. Оп.1. Спр.134. Арк.86]. Як бачимо, сільські осередки підходили до зазначеного питання диференційовано.

На території регіону, окупованого польськими військами, також відбувалась організація просвітницьких осередків. Частина новоутворених «Просвіт» виявляла бажання стати філіями повітових товариств. Одразу вони просили їх зареєструвати. Членські внески сплачувались у марках, зокрема, у товаристві с. Підгайців Луцького повіту вони становили 10 марок [ДАВО. Ф.54. Оп.1. Спр.3. Арк.3]. З іншого боку, робота товариств наштовхувалася на споживацькі настрої селянства, частині якого було не до вподоби вести безкоштовну роботу у «Просвітах». Ось чому виникали проблеми з оплатою членських внесків. У деяких товариствах не вистачало коштів навіть у тому випадку, якщо членські внески сплачували усі члени осередку. Тобто можна визнати, що членські внески – не головне джерело фінансової стабільності товариств.

Певним чином на фінансовий стан товариств впливало й те, що вони були філіями повітових «Просвіт». Із протоколу загальних зборів просвітян Луцького товариства від 18 квітня 1920 р. ми бачимо, що йому бракувало коштів на проведення своєї діяльності. Через це рада осередку запропонувала звернутися до філій, щоб ті надавали 25 % від зібраних ними коштів повітовому товариству. Голова губерньської «Просвіти» порадив не розглядати це питання з огляду на відсутність представників філій, на що член ради Левчанівський запропонував

розв'язати цю справу негайно. Щодо розміру відррахувань, то виникли дві пропозиції: 1) Левчанівського – зменшити розмір відррахувань до 15 % і 2) Пилипчака – за 25 %. Більшістю голосів (14 проти 7) ухвалено другу пропозицію. Крім цього, на загальних зборах луцької «Просвіти» затверджено інструкцію про взаємодію між товариством і його філіями. Відповідно до неї повітове товариство через своїх представників мало право на ревізію й контроль фінансової діяльності філій, зокрема на здійснення купівлі-продажу нерухомого майна. З іншого боку, філія могла розраховувати на матеріальну допомогу коштами від повітового товариства [ДАВО. Ф.54. Оп.1. Спр.1. Арк.18-19]. Отже, така співпраця, на нашу думку, була взаємовигідною.

У фінансовому плані сільські «Просвіти» відрізнялись одна від одної. Одні осередки, не маючи підтримки із боку повітових товариств, органів державної влади, громадськості, обмежувались організацією читань для селян. Інші, більш заможні, проводили різні заходи (вистави, концерти, виступи хорів тощо). Деякі «Просвіти», відчуючи свій обов'язок перед селянством, проводили заходи безкоштовно.

Однак не всі товариства вміло розподіляли кошти, швидко витрачали їх і через це закінчували рік із дефіцитом. Так, Копачівська «Просвіта», що на Київщині, у 1920 р. мала 24 759 крб 84 коп. прибутку, а видатків – 26 846 крб 20 коп. На 01 січня 1921 р. дефіцит склав 2 086 крб 36 коп. [ДАКО. Ф.Р.-1051. Оп.1. Спр.15. Арк.4]. Відтак просвітяни вимушені брати плату за концерти, вистави, лекції. Відомо також, що були осередки, котрі закінчували рік із коштами, зокрема, Коршівська «Просвіта», що на Волині, у 1920 р. прибутків мала 2 023 крб, видатків – 1 649 крб [ДАВО. Ф.54. Оп.1. Спр.1. Арк.95]. Отже, чистого прибутку залишилося в касі товариства 374 крб.

Із встановленням радянського режиму виникла необхідність змінити статuti просвітницьких товариств відповідно до вимог влади. У цей час діяльність «Просвіт» координував позашкільний відділ народної освіти при Народному комісаріаті освіти (НКО). Він розпочав кампанію із реорганізації товариств. У першому параграфі Зразкового (пролетарського) статуту зазначалося, що товариство «Просвіта» «має на меті шляхом широкої культурно-освітньої праці серед населення поширення соціалістичної культури на підвалинах широкої самодіяльності трудових мас України... стоїть на ґрунті диктатури пролетаріату і незаможного селянства, і всіма засобами бореться проти старого укладу життя, допомагаючи радянському державному будівництву» [ДАВіО. Ф.Р.-5009. Оп.1. Спр.21. Арк.230]. Інакше кажучи, товариства могли «обирати» або всіляко сприяти радянському будівництву, або бути ліквідованими.

Суттєвих змін фінансова діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України зазнала у 1921 р. Військові дії у регіоні майже припинилися. Через велику популярність «Просвіт» серед селянства радянська влада спочатку не заважала їм працювати. Водночас фінансова діяльність товариств контролювалася чиновниками. Це пояснюється тим, що «Просвіти» могли спрямовувати кошти на непотрібні для режиму форми роботи.

Доречно зауважити, що державне фінансування отримували лише ті товариства, які були визнані як «класово близькі» трудящим. Для цього ще в 1920 р. НКО запросив у місцевих органів влади відомості про еволюцію «Просвіт» за останні два роки, а також пропозиції щодо взяття їх під контроль [ЦДАВОУ. Ф.166. Оп.1. Спр.876. Арк.21]. Ця інформація була важливим аргументом при наступному вирішенні питання про державне утримання «Просвіт». Губернські відділи народної освіти отримали наказ скласти на місцях кошториси їх фінансування. До того ж, починаючи з цього року, держава передбачила цільову допомогу товариствам. Зокрема, у Вінницькому повіті на перше півріччя 45-ти просвітницьким осередкам виділені кошти у розмірі 2 млн 250 тис. крб на закупку літератури [ДАВіО. Ф.Р.-254. Оп.1. Спр.145. Арк.65].

Наскільки важливою була фінансова діяльність товариств, можна судити з того, що у структурі окремих «Просвіт» були фінансові секції та комісії. Вони займалися плануванням діяльності товариства, дбали про збільшення і облік коштів тощо. Значною мірою структурованість фінансової сфери сприяла більш продуктивній і раціональній роботі просвітян. У цей час вона протікала порівняно успішно в окремих осередках. Щомісячні звіти свідчать про отримання товариствами прибутків. Так, Семенівська «Просвіта» Германівської волості Київського повіту станом на 20 лютого мала 15 600 крб надходжень, а саме: членські внески – 2 750 крб, добровільні пожертвування – 6 450 крб, постановка вистав – 6 400 крб та 13 715 крб видатків на придбання гриму, пудри, рум'ян, перук, мішків для декорацій, цвяхів для сцени, фарб, утримання артистів тощо [ДАКО. Ф.Р.-1156. Оп.1. Спр.112. Арк.18]. У 1921 р. власність окремих сільських осередків збільшувалася. Суцанська «Просвіта», що на Київщині, отримала від громади садибу, сад, будинки колишнього землевласника Севрука [ДАКО. Ф.Р.-1156. Оп.1. Спр.124. Арк.57].

Приймаючи Зразковий статут, «Просвіти» могли розраховувати на державну допомогу. Відтак Кмитовське товариство Житомирського повіту 26 лютого 1921 р. звернулося до волосного

відділу народної освіти з проханням отримати гроші для осередку. Голова «Просвіти» А. Романкевич звернув увагу адміністрації на те, що вимагати роботи від товариства можна у тому випадку, коли воно буде забезпечене всім необхідним [ДАЖО. Ф.Р.-1983. Оп.1. Спр.15. Арк.7]. Інші товариства прагнули отримати кошти на конкретні заходи. Скажімо, Мало-машковецька «Просвіта» того ж повіту – 20 тис. крб від повітового відділу позашкільної освіти для організації театру, а Крошне-Руська – 200 тис. крб на організацію школи для дорослих та проведення електрики у три класи [ДАЖО. Ф.Р.-2524. Оп.1. Спр.134. Арк.31, 248].

Фінансова міцність окремих товариств бентежила місцеві органи влади. На початку 20-х років контроль держави за діяльністю просвітницьких осередків посилювався. 22 червня 1921 р. був скликаний з'їзд усіх «Просвіт» Липовецького повіту Київської губернії. На форум прибули голови товариств і завідувачі театральними секціями із письмовими звітами про діяльність загалом, а також фінанси зокрема [ДАВіО. Ф.Р.-5009. Оп.1. Спр.21. Арк.252]. У такий спосіб радянський режим хотів зібрати інформацію про функціонування осередків.

Фінансовій звітності підлягали усі заходи товариств. Так, згадувана Суцанська «Просвіта» у січні 1921 р. організувала концерт із декламацією віршів та співами. Квитків продано 78 на суму 720 крб. Товариство витратило на захід 250 крб. Чистий прибуток становив 470 крб. Загалом звіт цього осередку за січень 1921 р. виглядає так: надходжень – 7 943 крб, у тому числі: членські внески – 530 крб, пожертвування – 3 948 крб, концерти – 1 940 крб, залишок за 1920 р. – 1 525 крб. Витрачено 2 880 крб 50 коп. У касі товариства залишилося 5 062 крб. 50 коп. [ДАКО. Ф.Р.-1156. Оп.1. Спр.112. Арк.32]. Цікавим є той факт, що за місяць роботи «Просвіти» зароблено набагато більше ніж залишалися кошти за попередній рік.

У 1921 р. через інфляцію окремі товариства планували роботу на більш короткі терміни. Зокрема, Чокотівська «Просвіта», що на Київщині, не встановила кошторис видатків на друге півріччя 1921 р. Поточні витрати робилися скарбником на підставі рішень ради товариства та загальних зборів [ДАКО. Ф.Р.-94. Оп.1. Спр.57. Арк.11]. Так само товариство с. Великий Гальчин Житомирського повіту розробило кошторис витрат лише на перше півріччя 1921 р: на бібліотеку – 5 тис. крб, на придбання літератури – 1 500 крб, на світло та паливо – 7 тис. крб, на непередбачені видатки – 2 500 крб [ДАЖО. Ф.Р.-31. Оп.1. Спр.17. Арк.83].

У 1921 р. в Україні виникла посуха і внаслідок – неврожай. Радянський режим вимагав виконання хлібозаготівельних планів у запланованих розмірах. Результатом став голод у південних районах. З огляду на це більшість товариств, мобілізуючи всі свої ресурси, зокрема фінансові, надавали допомогу нужденним; 01 серпня 1921 р. розпочався тиждень допомоги тим, хто голодує.

За наказом Київського повітового виконавчого комітету 26 липня 1921 р. на місцях були створені комісії зі збору допомоги нужденним. До їх складу залучалися просвітяни. На користь тих, хто голодує, проводився збір коштів, пожертв, отриманих за проведення вистав, музично-вокальних вечорів, концертів-митингів, платних лотерей тощо. Збори з них брали переважно у натуральній формі. В іншому випадку дозволялося брати більшу плату грошима. Так, Чокотівська «Просвіта», що на Київщині, 28 серпня влаштувала виставу, витрати на яку склали 112 тис. крб, а чистий прибуток – 138 500 крб. Отримані кошти направили у волосну комісію для допомоги голодуючим [ДАКО. Ф.Р.-94. Оп.1. Спр.57. Арк.12]. 02 жовтня 1921 р. Клітовська «Просвіта», що на Волині, отримала за виставу 100 тис. крб прибутку, які надіслала у волвідділ народної освіти. Голова товариства А. Романкевич просив видати розписку [ДАЖО. Ф.Р.-1983. Оп.1. Спр.15. Арк.21]. Така діяльність просвітян викликала повагу і шану з боку населення.

Окремо варто з'ясувати ситуацію навколо ведення фінансових документів. Для цього товариства обирали скарбника, відповідального за ведення фінансової документації, виділення коштів, їх зберігання тощо. Наскільки вдало велися фінансові справи, настільки успішною була діяльність товариства загалом. Щоправда, не завжди скарбники виконували свої обов'язки належним чином. Зокрема, скарбник «Просвіти» с. Пудловець Кам'янецького повіту недбало виконував свої обов'язки. Необхідна була ревизія. Товариство ухвалило рішення призначити нового скарбника, постійного контролера і касира [ДАХмО. Ф.Р.-6. Оп.1. Спр.14. Арк.487].

Про джерела фінансування товариств зазвичай можна дізнатися зі статуту. Наприклад, у статуті «Просвіти» с. Куценці Гайсинського повіту зазначено, що фінансові засоби і майно товариства складалися: а) із членських внесків, б) допомоги від державних і місцевих органів влади, в) допомоги і пожертв від приватних товариств, інституцій та осіб, г) прибутків від продажу книжок, упорядкування вистав, лекцій, концертів тощо, д) прибутків від експлуатації нерухомого й рухомого майна. Крім цього, рада товариства мала право брати позику для потреб осередку. Особливу увагу просвітяни приділяли будівництву Просвітницького Дому. Для виконання цієї мети від початку заснування товариства створено особливий фонд, до якого відраховувалися кошти з прибутків товариства. Ці кошти не могли бути витраченими на інші цілі. Просвітяни товариства щороку зобов'язувалися вносити до скарбниці «Просвіти» членський внесок одноразово чи частинами, сума якого встановлювалася загальними зборами.

.....
Просвітянин, заплативши за 25 років членський внесок, вважався довічним членом. Той, хто не заплатив внесок до 01 березня, виключався зі складу осередку і приймався знову після сплати коштів за постановою ради товариства [ДАВіО. Ф.Р.-841. Оп.1. Спр.16. Арк.30-31]. Тому лише жорстка регламентація фінансової сфери могла забезпечити ефективну діяльність сільських «Просвіт».

Як засвідчили події 1921 р. завоювати товариства не вдалося. Радянський режим не мав для цього відповідних інтелектуальних сил. У «Просвітах» панували представники національної інтелігенції. Наприкінці року товариства отримували за свою роботу кошти від держави вже в обмеженому розмірі і з затримками. Цим «Просвіти» були приречені на злиденне існування.

У 1922 р. умови роботи товариств погіршилися. Відповідно до постанови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету від 18 січня 1922 р. на місцеве фінансування переводилися сільські «Просвіти», зокрема, місцеві органи влади мали відводити приміщення для них і утримувати їх особистий склад [Танский, 1922 : 336-337]. Звичайно, таке навантаження стало важким тягарем для місцевих органів, а тому фінансування всіляко обмежувалося. Позбавлення товариств державного фінансування сильно відобразилося на їх кількості. Так, станом на 15 вересня 1922 р. у Жмеринському повіті числилося лише 30 «Просвіт» [ДАВіО. Ф.Р.-254. Оп.1. Спр.109. Арк.68].

Зважаючи на те, що значна частина «Просвіт», на думку радянського керівництва, протягом всієї діяльності не забезпечила зростання «культурного і політичного рівня» населення, колегія Житомирського відділу агітації і пропаганди (Повітагітпропу) ухвалила рішення: зобов'язати політінструкторів протягом 15 січня – 15 лютого 1922 р провести перереєстрацію просвітницьких осередків з метою ліквідації байдужих, непрацездатних. Наслідком її була ліквідація біля 50 % «Просвіт» і біля 10 % реорганізовано в окремі гуртки з огляду на сприятливі умови для розвитку тієї чи іншої форми культурно-освітньої діяльності, при якій партійні робітники мали дотримуватися, зокрема, такого положення: 10 % всіх доходів від платних заходів політосвітніх організацій, у тому числі й «Просвіт», щомісячно відраховувати у політосвітній відділ повіту для поширення і покращення роботи [ДАЖО. Ф.Р.-2524. Оп.1. Спр.121. Арк.3; Спр.197. Арк.93].

У 1922 р. радянське керівництво суттєво змінило своє ставлення до просвітницьких організацій. На початку року проведено консультації з керівництвом «Просвіт» щодо здійснення ними «політосвітнього руху». У випадку відмови передбачалося закриття неояльних товариств. У межах такої політики просвітяни відчули інтенсивний тиск із боку режиму. 11 лютого у центральній газеті «Вісті ВУЦВК» опубліковано статтю В.Коряка «Просвітянство». У ній «Просвіти» поділено на «червоні» і «петлюрівські, контрреволюційні». На думку автора, останні мали зв'язки із «бандами і закордонною еміграцією». Загалом він вважав, що просвітницькі організації є «гальмом на шляху духовного розвою на селі» [Коряк, 1922 : 1]. Подібне судження висловлено у лютому 1922 р. на Всеукраїнській нараді завідувачів відділами губернських комітетів партії: «Репрезентуючи інтелігенцію, ці «Просвіти» являють собою величезну загрозу Радянській владі і всьому пролетаріатові на селі» [Касьянов, 1992 : 74].

До цих негараздів додалися й наступні: місцеві чиновники змушували сільські «Просвіти» проводити заходи на користь селянських будинків (сельбудів). Скажімо, половину збору із вечора, проведеного товариством с. Мукші Боришковецької, що на Поділлі, передбачалося спрямувати на організацію сельбуду [ДАХмО. Ф.Р.-6. Оп.1. Спр.169. Арк. 6]. Крім цього, земельні відділи почали збільшувати товариствам платню за користування будинками. У результаті – сільські «Просвіти» вимушені були згортати свою діяльність. За таких обставин утворювали ліквідаційну комісію, яка передавала майно та фінанси осередку місцевому відділу народів або розподіляла їх поміж іншими просвітницькими інституціями. Кошти та майно придбане на особливих умовах, передавалися згідно із цими умовами [ДАЖО. Ф.Р.-639. Оп.1. Спр.12. Арк.110].

Висновки. Фінансова діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України у 1920–1922 рр. є важливою складовою їхнього функціонування. Вона визначала розвиток товариств, а також культурно-освітній рівень селян. На неї значною мірою впливали місцеві умови та допомога держави. Просвітяни влаштовували різноманітні заходи, щоб збільшити свій бюджет і витрачали кошти лише за потреби.

Фінансова діяльність сільських «Просвіт» перебувала під тотальним контролем радянського режиму. Коли став очевидним провал спроб режиму перетворити просвітницькі інституції на «кишенькові» організації, їх переведено на місцеве фінансування і взято курс на ліквідацію.

Подяка. Висловлюю щирі вдячності членам редколегії журналу за конструктивні поради, надані в процесі підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження і публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бадєєва, Л. І.** (2004). *«Просвіта» на Лівобережній Україні у XX столітті* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Харків, 20 с.
- Березівська, Л. Д.** (1999). *Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Київ, Молодь. 191 с.
- Гарат, Р. М.** (2004). *Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Чернівці, 17 с.
- Герман, О. М.** (1995). *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Чернівці, 24 с.
- ДАВіО** – Державний архів Вінницької області.
- ДАВО** – Державний архів Волинської області.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- ДАКО** – Державний архів Київської області.
- ДАХМО** – Державний архів Хмельницької області.
- Євселевський, Л. І., Фарина, С. Я.** (1993). *«Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис*. Київ, Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 128 с.
- Зуляк, І. С.** (2006). *Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність* (автореф. дис. ... док. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Чернівці, 32 с.
- Касьянов, Г.** (1992). *Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля*. Київ, Глобус, Вік, Едмонтон: Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 176 с.
- Ковба, Ж.** (1993). *«Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу*. Дрогобич, Відродження, 1993. 128 с.
- Коряк, В.** (1922). *«Просвітянство»*. Вісти ВУЦВК (м. Харків), (34).
- Лисенко, О. В.** (1998). *«Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.)*. (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Київ, 24 с.
- Малюта, О. В.** (2005). *«Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX–перша чверть XX ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Київ, 20 с.
- Масюк, С. О.** (1997). *Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України»). Київ, 25 с.
- Танский, В.** (1922). *Первое Всеукраинское пропагандистское совещание политпросветов. Путь просвещения*, (3). 331–342.
- ЦДАВОУ** – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Геннадий Кучеров

Подольский специальный учебно-реабилитационный социально-экономический колледж
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Владимир Коцюк

Хмельницкий институт МАУП
кандидат исторических наук (Украина)

Финансовая деятельность сельских «Просвит» Правобережной Украины (1920–1922 гг.)

Аннотация. Целью статьи является анализ финансового состояния сельских «Просвит» на территории Правобережной Украины в 1920–1922 гг. На основе преимущественно архивных материалов авторы выясняют проблемы и достижения просветян в финансовой деятельности, влияние на нее советского режима, его последствия. **Методология исследования** основана на сочетании общенаучных методов (сравнение, обобщение, анализ) с междисциплинарными (структурно-системный метод). Главными методами при подготовке публикации стали историко-сравнительный, синхронный, статистический. Применение названных методов помогло выяснить всю совокупность аспектов, связанных с научной проблемой. **Научная новизна** работы заключается в том, что, используя методы анализа исторических документов, авторы анализируют влияние финансового положения просветительских обществ на их культурно-образовательную работу в условиях первых лет существования советского режима. Впервые в украинской историографии выяснены особенности финансовой деятельности сельских «Просвит», ее роль в становлении и развитии обществ. **Выводы.** Финансовая деятельность сельских «Просвит» Правобережной Украины в 1920–1922 гг. является

.....
важной составляющей их функционирования. Она определяла развитие общества, а также культурно-образовательный уровень крестьян. На финансовую деятельность «Просвит» в значительной степени влияли местные условия и помощь государства. Просветители устраивали различные мероприятия, чтобы увеличить свой бюджет и тратили средства только при необходимости. Финансовая деятельность сельских «Просвит» находилась под полным контролем советского режима. Когда стал очевидным провал попыток режима превратить просветительские учреждения на «карманные» организации, они были переведены на местное финансирование и взят курс на ликвидацию.

Ключевые слова: деятельность, средства, Правобережная Украина, советский режим, сельские «Просвиты», общество.

Gennadii G. Kucherov

Podolsk Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College

PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Volodymyr D. Kotsiuk

Khmelnyskyi Institute of IAPM

PhD (History) (Ukraine)

Financial Activity of Rural «Prosvits» of the Right-Bank Ukraine (1920–1922)

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the financial situation of rural «Prosvit» on the territory of the Right Bank of Ukraine in 1920–1922. On the basis of mainly archival materials, the authors find out the problems and achievements of educators in financial activities, the influence of the Soviet regime on it, its consequences. The research methodology is based on a combination of general scientific methods (comparison, generalization, analysis) with interdisciplinary (structural-system method). The main methods during the preparation of the publication were historical-comparative, synchronous, statistical. The application of these methods helped to clarify the whole set of aspects related to the scientific problem. The scientific novelty of the work is that using the methods of analysis of historical documents, the authors analyze the impact of the financial situation of educational societies on their cultural and educational work in the first years of the Soviet regime. For the first time in Ukrainian historiography the peculiarities of the financial activity of rural «Prosvit», its role in the formation and development of societies are clarified. Conclusions.* The financial activity of the rural «Prosvits» of the Right Bank of Ukraine in 1920–1922 is an important component of their functioning. It determined the development of societies as well as the cultural and educational level of the peasants. «Prosvit's» financial activities were significantly influenced by local conditions and state aid. The educators organized various events to increase their budget and spend money only when needed. The financial activities of the rural «Prosvit» were under the total control of the Soviet regime. When the regime's attempts to turn educational institutions into «pocket» organizations became apparent, they were transferred to local funding and liquidated.

Key words: activity, funds, Right-Bank Ukraine, Soviet regime, rural «Prosvits», society.

References:

- Badieieva L. I.** (2004). «Prosvita» na Livoberezhnii Ukraini u XX stolitti [«Prosvita» in the Left-Bank of Ukraine in the twentieth century]. (*Extendet abstract of Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
- Berezivska L. D.** (1999). *Osvitno-vykhovna diialnist Kyivskykh prosvitnytskykh tovarystv (druga polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Educational activity of Kyiv educational societies (second half of the XIX – beginning of the XX century)]. Kyiv: Molod. 191 s. [in Ukrainian].
- CDAVOU** – Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orghaniv vlady i upravlinnja Ukraïny [Central State Archive of the highest authorities and administration]. [in Ukrainian].
- DAKhmo** – Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti [State Archive of Khmelnytsky Region]. [in Ukrainian].
- DAKO** – Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archive of Kyiv Region]. [in Ukrainian].
- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archive of Vinnitsa Region]. [in Ukrainian].
- DAVO** – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archive of Volyn Region]. [in Ukrainian].
- DAZhO** – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
- Harat, R. M.** (2004). *Diialnist tovarystva «Prosvita» v Halychyni (1868 – 1921 rr.)* [Activities of the society «Prosvita» in Galicia (1868–1921)]. (*Extendet abstract of Candidate's thesis*). Chernivtsi. [in Ukrainian].
- Herman, O. M.** (1995). *Diialnist tovarystva «Prosvita» na Podilli naprykintsi XIX i v pershii polovyni XX stolittia* [Activities of the «Prosvita» society in Podillia at the end of the 19th and in the first half of the 20th century]. (*Extendet abstract of Candidate's thesis*). Chernivtsi. [in Ukrainian].

- Kasianov, H.** (1992). *Ukrainska intelihientsiia 1920–30-kh rokiv: sotsialnyi portret ta istorychna dolia* [Ukrainian intelligentsia of the 1920s and 1930s: social portrait and historical destiny]. Kyiv: Hlobus, Vik, Edmonton: Kanadskyi instytut ukrainskykh studii Alberta universytetu, 176 s. [in Ukrainian].
- Koriak, V.** (1922). «Prosvitianstvo» [«Enlightenment»]. *Visty VUTsVK*. (34) [in Ukrainian].
- Kovba, Zh.** (1993). «Prosvita» – svitlo, znannia, dobro i volia ukrainskoho narodu [«Prosvita» – light, knowledge, goodness and will of the Ukrainian people]. Drohobych: Vidrozhennia, 128 s. [in Ukrainian].
- Lysenko, O. V.** (1998). «Prosvity» u suspilno-politychnomu i kulturnomu zhytti Naddniprianskoi Ukrainy (1905–1916 rr.) [«Prosvits» in the socio-political and cultural life of Dnieper Ukraine (1905–1916)]. (Extendet abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
- Maliuta, O. V.** (2005). «Prosvita» u formuvanni derzhavnytskoho potentsialu ukrainskoho narodu (druha polovyna XIX – persha chvert XX st.) [«Prosvita» in the formation of the state potential of the Ukrainian people (second half of the XIX – first quarter of the XX century.)]. (Extendet abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
- Masiuk, S. O.** (1997). *Diialnist tovarystv «Prosvita» v Ukraini (berezen 1917–1920 rr.)* [Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.)]. (Extendet abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
- Tanskyi, V.** (1922). *Pervoe Vseukraynskoe propahandystskoe soveshchanye polytprosvetov* [First All-Ukrainian propaganda meeting of political educators]. *Put prosveshcheniia*. (3), 331-342. [in Russian].
- Yevselevskiy, L. I., Faryna, S. Ya.** (1993). «Prosvita» v Naddniprianskii Ukraini. *Istorychnyi narys* [«Prosvita» in Dnieper Ukraine. Historical essay.]. Kyiv: Vseukrainske tovarystvo «Prosvita» im. Tarasa Shevchenka, 128 s. [in Ukrainian].
- Zuliak, I. S.** (2006). *Tovarystvo «Prosvita» u Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period: orhanizatsiini zasady, hospodarske stanovyshe ta kulturno-prosvitnia diialnist* [«Prosvita» Society in Western Ukraine in the interwar period: organizational principles, economic situation and cultural and educational activities]. (Extended abstract of the doctoral dissertation). Chernivtsi. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 09.03.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.04.2021 р.